

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет обліку та фінансів
Кафедра політології, історії і філософії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти
бакалавр

на тему: «Електоральна поведінка громадян України»

Виконав: здобувач вищої освіти
за освітньою програмою Політологія
спеціальності 052 Політологія
ступеня вищої освіти бакалавр
групи 052ПОЛІТбд_41
Деркач С. М.
Керівник: Шаравара Т. О.
Рецензент: Микійчук В. П.

Полтава 2025 року

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет обліку та фінансів
Кафедра гуманітарних і соціальних дисциплін

Освітня програма Політологія
Спеціальність 052 Політологія
Рівень вищої освіти бакалаврський

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Наталія СИЗОНЕНКО

16 травня 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ
Деркача Сергія Миколайовича

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Електоральна поведінка громадян України»
керівник роботи: доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Шаравара Тамара Олексіївна
Затверджено засіданням кафедри протокол № 20 від 21 травня 2024 р.
2. Строк подання здобувачем вищої освіти роботи 15 травня 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи: інформаційні джерела та наукові дослідження відповідно до тематики кваліфікаційної роботи
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
Розділ 1. Теоретико-методологічні принципи аналізу електоральної поведінки.
Розділ 2. Електоральна поведінка як політичний інститут.
Розділ 3 Електоральна поведінка в сучасній Україні.
5. Перелік графічного матеріалу: схеми, рисунки, графіки, діаграми за темою та об'єктом дослідження.
6. Дата видачі завдання: 16 травня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір і затвердження теми роботи.	02.04.2024 р. – 30.04.2024 р.	
2	Складання та погодження розгорнутого плану та завдання на кваліфікаційну роботу	01.05.2024 р. – 15.05.2024 р.	
3	Опрацювання літературних джерел	16.05.2024 р. – 30.06.2024 р.	
4	Збір, вивчення і обробка інформації, необхідної для виконання роботи	16.05.2024 р. – 26.04.2025 р.	
5	Виконання теоретичних розділів роботи	16.05.2024 р. – 20.03.2025 р.	
6	Виконання дослідницького розділу роботи	01.02.2025 р. – 20.03.2025 р.	
7	Оформлення тексту роботи	09.05.2025 р. – 16.05.2025 р.	
8	Попередній захист роботи на кафедрі	16.05.2025 р.	
9	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень і пропозицій	17.05.2025 р. – 26.05.2025 р.	
10	Нормо-контроль	27.05.2025 р. – 28.05.2025 р.	
11	Захист кваліфікаційної роботи	16.06.2025 р. – 18.06.2025 р.	

Здобувач вищої освіти

_____

(підпис)

Сергій ДЕРКАЧ

Керівник роботи

_____

(підпис)

Тамара ШАРАВАРА

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ АНАЛІЗУ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ	8
1.1. Теоретичні характеристики електоральної поведінки	8
1.2. Основні підходи до визначення сутності електоральної поведінки	12
РОЗДІЛ 2. ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ	21
2.1. Електоральна поведінка у демократичних державах	21
2.2. Проблеми політичного абсентеїзму	26
РОЗДІЛ 3. ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	31
3.1. Особливості електоральної поведінки в українському суспільстві	31
3.2. Напрями підвищення електоральної активності	38
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	45

ВСТУП

Актуальність теми. Вибори є одним із найважливіших інститутів сучасної демократії. Саме рівень організованості виборів свідчить про те, наскільки країна є демократичною. Вибори виступають єдиним правовим механізмом не лише формування органів влади, а й встановлення її легітимності. Але при цьому слід констатувати факт, що вибори проводяться не лише у демократичних країнах. Недемократична влада також намагається провести вибори для встановлення видимості своєї законності. Критерієм, які відрізняє демократичні та недемократичні вибори, є електоральна поведінка.

Саме на її основі можна відзначити реальний рівень участі громадян у виборчих процесах. Слід мати на увазі, що електоральна поведінка передбачає не лише безпосереднє голосування. В її основі лежать всі форми практичної діяльності громадян, пов'язаної з перебігом усіх виборчих процесів. Це всі форми взаємодії виборців з кандидатами, які обираються на різні владні посади, а також з органами державної влади.

Електоральна поведінка розкриває рівень вмотивованості щодо участі громадян в електоральних процесах. Електоральна поведінка передбачає також і відмову від подібної участі. Це називається електоральний абсентеїзм. Він також є одним проявів громадської участі на виборах. Електоральна поведінка розкриває механізми, які зумовлюють участь людей у виборах. Саме це і зумовлює актуальність тематики представленої роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано на кафедрі гуманітарних і соціальних дисциплін. В рамках виконання проєкту програми Еразмус+, напряму Жан Моне «Участь громадян та соціальний діалог як ключові фактори в розбудові сталих територіальних громад: успішні практики ЄС для України»

Метою роботи є визначення механізмів, принципів реалізації різних форм електоральної поведінки.

Поставлена мета досягається шляхом реалізації таких **завдань**:

- визначити основні теоретичні характеристики та наукові підходи до визначення сутності електоральної поведінки;

- проаналізувати специфічні властивості електоральної поведінки у демократичних державах;

- з'ясувати сутність та передумови електорального абсентеїзму як форми участі у виборчих процесах;

- проаналізувати особливості електоральної поведінки громадян України на різних етапах її історичного розвитку;

- визначити принципи та механізми підвищення електоральної активності українських виборців.

Об'єкт дослідження – електоральна поведінка громадян України.

Предмет дослідження – основні механізми та підстави електоральної поведінки українців.

Методи дослідження були використані з урахуванням визначеної мети і завдань, обраних предмету та об'єкту дослідження. Зокрема, загальнонаукові (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція). Вони надають змогу проаналізувати особливості електоральної поведінки громадян України. Використання методів системного аналізу та структурно-функціонального дають підстави з'ясувати змістовну сутність електоральної поведінки. Порівняльні методи є для зіставлення зразків та моделей електоральної поведінки в різних країнах.

Огляд використаних джерел. Проблеми електоральної поведінки завжди були і є однією з ключових проблем дослідження зарубіжних та вітчизняних політологів. Серед закордонних дослідників слід відзначити праці М. Вебера, П. Лазарсфелда, Е. Доунса, С. Ліпсета, С. Роккана, які визначили основні підстави електоральної поведінки. Особливий інтерес представляє праця Е. Кемпбела «Американський виборець», в якій була розроблена цілісна концепція «воронки причинності».

Проблеми електоральної поведінки проаналізовані також українськими учаними. Серед них слід відзначити авторів Політичної Енциклопедії,

Ю. Шаповала, Ю. Шведа, О. Шинкаренка, Ю. Остапець. В їх працях визначені особливості електоральної поведінки в сучасній Україні. У публікації Я. Муценка докладно проаналізовано основні передумови електорального абсентеїзму в Україні

Сутність партійної системи України на різних етапах її розвитку ґрунтовно проаналізовані в аналітичних дослідженнях Центру Разумкова та колективу акторів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

Наукова новизна отриманих результатів. Представлена робота є комплексним дослідженням проблем електоральної поведінки в сучасній Україні. Здійснено порівняльний аналіз електоральної поведінки у демократичних країнах та Україні. З'ясовано причини електорального абсентеїзму як досить поширеного явища у політичному житті різних країн. Визначено практичні механізми щодо зростання зацікавленості громадян України щодо участі у виборах.

Практична значущість дослідження полягає у розробці практичних рекомендацій щодо підвищення електоральної активності громадян України, розробці рекомендацій щодо обґрунтованості мотивації участі на виборах як засобу підвищення рівня демократичності політичної системи України.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на шість підрозділів, та загальних висновків до роботи, а також списку використаних джерел, який розміщений на 3 сторінках (налічує 35 найменувань). Загальний обсяг роботи 45 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ АНАЛІЗУ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

1.1. Теоретичні характеристики електоральної поведінки

Політична поведінка, участь, активність, діяльність є різними категоріями, які відображають загалом ідентичні за своїм внутрішнім змістом процеси. Вони відображають активний рівень участі громадян у політичному житті, здійснення впливу на перебіг його подій. Важливим різновидом і водночас серцевиною політичної участі є її електоральна складова, яка представляє собою самостійну форму політичної активності. Для її характеристики застосовується категорія «електоральна поведінка». Електоральну поведінку слід розглядати як дії або за певних обставин бездіяльність учасників виборчих процесів, пов'язаних з наданням владних повноважень певному суб'єкту влади (конкретній особистості або політичній партії). Електоральна поведінка, крім безпосереднього голосування, поєднує також всі форми взаємодії виборців з кандидатами та представниками влади, так чи інакше пов'язані з формуванням виборчої позиції та подальшим волевиявленням.

В Енциклопедії сучасної України електоральна поведінка визначається як «сукупність дій, які виражають політичні орієнтації виборців щодо делегування їх повноважень представницьким органам влади. Виявляється в участі або не участі електорату (громадян, що мають право голосу) в голосуванні» [11]. Електоральна поведінка не обмежується лише участю у голосуванні. Вона «має специфічний зміст і показники прояву на всіх етапах процесу (кампанії) виборів: напередодні виборів у політичних акціях передвиборчої кампанії; в безпосередній участі у виборах; у реалізації електоральної поведінки після виборів (стосунки виборців та обраних – зустрічі, запити, відкликання, перевибори тощо)» [11]. Тобто, електоральна поведінка представляє собою цілісний комплекс подій і заходів.

Характеристика електоральної поведінки передбачає докладну розробку категоріального апарату складників цього явища. Головним суб'єктом (актором) усіх електоральних процесів є електорат (безпосередні виборці). У вузькому розумінні – це виключно виборці. Але сучасна наука розглядає цю категорію у широкому розумінні. У цьому контексті електорат складається з різноманітних суспільних категорій. Зокрема, це – кандидати на різні виборні посади, їхні помічники, виборчі, а також дотичні до цього, експерти, консультанти, представники влади, тією чи іншою мірою зацікавлені у певній спрямованості виборчого процесу. Суб'єктами електоральної поведінки є не лише і не стільки громадяни, які голосують, а й ті, хто організовує процес виборів, бере участь у них, а також розробляє і використовує виборчі технології. Тобто, всі ті, хто визначає напрями функціонування виборчих процесів. Такий підхід є більш доцільним, оскільки звичайні виборці роблять свій вибір у певній заданій системі відносин, норм, інститутів і цінностей.

Електоральна поведінка як особливий тип політичної участі відбувається у конкретному суспільно-політичному контексті, який включає певні аспекти. Електоральна поведінка не є абстрагованим явищем, а має достатньо чіткі показники своєї вимірюваності. Серед них найбільшу значущість мають такі. Насамперед це результати поточного голосування, які дають змогу виявити не лише ставлення громадян до конкретних політиків і політичних сил, а також з'ясувати громадську оцінку стану розвитку суспільства. Традиції голосування у відповідному окрузі дають змогу зробити порівняльний аналіз попередніх і сучасних тенденцій голосування. Кількість абсентеїстів з виявленням мотивів відмови від участі у голосуванні також дає підстави виявлення передумов таких тенденцій, адже вони також свідчать про певну оцінку громадськістю рівня суспільного життя. Певне значення має мотивація до волевиявлення, а також взагалі щодо участі чи не участі у виборах. В основі мотивів лежать спонукання до певних дій, пов'язане із задоволенням потреб; спонукаючий та визначальний вибір спрямованості дій; усвідомлена причина, що лежить в основі вибору дій.

Мотиви можуть бути неусвідомленими (на інстинктах). В змістовну сутність мотивів складають потреби, інтереси, настанови, цінності, емоції, ідеали

Проблема мотивації щодо практичної діяльності була докладно розроблена у теорії «соціальної дії» видатного соціолога Макса Вебера. Так, він виділив типи соціальної дії, які відрізняються за внутрішньою мотивацією [3]. До них належать, по-перше, цілеспрямовані, раціональні дії, які спрямовані на реалізацію чітко визначених цілей, побудовані на усвідомленому виборі засобів їх досягнення, чіткому розумінні наслідків таких дій, включно з негативними. За всієї зрозумілості сутності такої мотивації не завжди при здійсненні виборчого волевиявлення виборець раціонально розраховує підстави свого уподобання, з'ясовує наслідки голосування. По-друге, це ціннісно-раціональні дії, які ґрунтуються на вірі в їх самодостатню цінність, незалежно від можливих наслідків. За такого типу сама участь у виборчому процесі для людини має визначальне значення. На виборах важливим є відчуття своєї причетності до формування влади, реалізації принципів демократії. По-третє, це традиційні дії, в основі яких лежить усталена звичка, а не усвідомлена мета чи віра в значущість дій. Такі дії загалом мають характер автоматичною повторюваності і базуються на достатньо давно вкорінених стереотипах. Людина навіть поверхнево не намагається з'ясувати для себе їхню доцільність. Такі прояви мають місце у країнах стабільної демократії, коли виборці з покоління в покоління голосують за одні й ті ж політичні партії (наприклад, у Великобританії та США). По-четверте, це афективні дії, які зумовлюються певним емоційним станом і розглядаються як певна реакції на зовнішні подразники. Причому така реакція має миттєвий характер, а тому не спирається на якийсь розрахунок та усвідомлення наслідків скоєних дій. На перший погляд, у сфері політики, зокрема, під час виборів афективні дії не можуть проявлятися як певна тенденція. Але при більш прискіпливому підході можна помітити, що саме емоційний чинник може зіграти важливу, і навіть вирішальну, роль при визначенні виборчих уподобань. Найчастіше люди формують свої виборчі пріоритети під зовнішнім впливом без проведення якихось розрахунків. Траплялися

прецеденти, коли виборці суттєво змінювали свої погляди вже на виборчих дільницях.

Взагалі мотивація є важливим чинником у спрямованості електоральної поведінки. Правильно визначена мотивація дає змогу адекватно прогнозувати результати голосування. Саме в мотивах криються дійсні прагнення виборців під час його волевиявлення. «До включення в політику людину може спонукати низка мотивів, серед яких мотив інтересу є чи не найпотужнішим. Важливу роль відіграють ін. мотиви — громад, обов'язок, відчуття незадоволення або прагнення до реалізації мети й ідеалів. Virізняють також підсвідому мотивацію політ, участі, до якої відносять потяг до агресії, нарцисизм, сексуальне самоствердження, почуття провини тощо» [20, с. 561]. Навіть відмова від участі у виборах також зумовлюється певними мотивами, а саме «апатія, вороже ставлення до існуючої політичної системи та її інститутів, втрата довіри до політики та її офіційних представників внаслідок девальвації політичних цінностей та ідеалів, невиконання політиками передвиборних обіцянок, маніпулювання думкою громад, корупція» [20, с. 561]. Крім того, певне значення мають й об'єктивні чинники, «що стримують участь людей у виборах, належать складність, заплутаність виборчого процесу, що веде до його сприйняття як гри або фарсу; часта повторюваність виборів; відсутність яскравих лідерів-політиків тощо» [20, с. 561]. Як наслідок політична пасивність з ситуативного явища переходить у системне, в основі якого лежить «аномія — ситуація зникнення, руйнації норм, які регулюють і скеровують поведінку людини. Вона знаходить прояв у самовідчуженні й самоізолюваності людини від цінностей, що панують у суспільстві, у відчутті нездатності вплинути на події і прагнення до антисоціальної поведінки як засобу досягнення бажаної мети» [20, с. 561]. Таким чином політична пасивність трансформується в абсентеїзм, коли людина повністю відмовляється від будь якої політичної активності, зокрема, від участі у виборах. Але це також є певна форма електоральної поведінки.

Зазначені види мотивів до політичної активності або пасивності загалом для кожного громадянина є особисто обґрунтованими та усвідомленими. Для

електоральних мотивів головним, на думку автора, є інтерес до виборів як до процедури формування і змінності влади, відчуття причетності до політичних процесів, зокрема, здатності здійснювати безпосередній вплив на владу. У свою чергу інтерес зумовлюється достатнім рівнем поінформованості про виборче законодавство, принципи функціонування виборчих процедур, особистості кандидатів, програми політичних партій, здатністю орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі, наявністю чи відсутністю відчуття відповідальності за участь у виборах або відмову від неї та здійснення волевиявлення.

Мотиви базуються на певних стандартах поведінки. Найбільш визначальними і значущими серед них є такі: слідувати загальним правилом або діяти ситуативно; орієнтуватися на досягнутий статус «іншого» або на визначений («приписаний» – стать, вік тощо); прагнути до задоволення ситуативного мінімуму потреб або відмовитися від них заради далеких, але більш важливих; орієнтуватися на загальні або специфічні характеристики ситуації; діяти з розрахунку на власні або на групові інтереси.

1.2. Основні підходи до визначення сутності електоральної поведінки

Електоральна поведінка є досить складним комплексом різноманітних практичних механізмів і заходів, пов'язаних з проведенням виборчих кампаній. Як уже зазначалося електоральна поведінка базується на численних чинниках, головними серед яких є мотиви. Складна структура електоральної поведінки пояснює відсутність єдиного підходу щодо тлумачення цього явища. У політичній науці існує декілька розробок, які пояснюють його природу. У своїй більшості вони мають міждисциплінарний характер і відзначають різні аспекти електоральної поведінки.

Історично першою стала соціологічна теорія, яка пояснювала сутність електоральної поведінки на основі соціальної належності різних категорій виборців. Цей напрям був розроблений в 1940-х роках групою американських

соціологів і політологів під керівництвом П. Лазерсфельда. Згідно цього підходу вирішальна роль у визначенні мотивів електорального волевиявлення належить соціальному статусу виборців [32]. Такий підхід був зумовлений єдином можливим механізмом збору інформації про виборців, коли єдиним видом емпіричного матеріалу, доступного дослідникам, були отримані в ході загальних переписів відомості про соціальний склад населення округів. На основі зіставлення отриманих відомостей з офіційними результатами виборів дослідники робили висновки про зв'язок тих чи інших соціальних характеристик з підсумками голосувань. Однак ці висновки носили приблизний характер, бо вчені все ж остаточно не знали, хто саме голосує за певну політичну партію. «Соціологічна» відповідь на це критично важливе питання полягає в тому, що мотиви голосування формуються в рамках соціальних верств. Іншими словами, люди голосують так, як голосує їх найближче соціальне оточення, а воно, у свою чергу, втілює в собі характеристики більш широких соціальних груп [4]. Власне кажучи, саме соціальний клас і виявився тією групою, яка здійснювала найбільш сильний вплив на поведінку виборців.

Представники цього напрямку виходили з того, що більшість людей слабо обізнана на специфіці виборчих кампаній, особливостях та відмінностях політичних партій. Виборці мало знали про політику, не цікавилися нею і не мали скільки-небудь послідовними поглядами, які дозволили б їм сформулювати свою позицію з того чи іншого питання. Але ж при цьому вони мають чіткі електоральні уподобання. Дослідники зробили висновок, люди віддають перевагу партіям, що ідентифікуються з їхньою соціальною приналежністю, віросповіданням чи етнічною самосвідомістю. Ідентифікація з соціальною верствою як фактор електоральної поведінки має прояви практично в усіх країнах. Окремо слід відзначити етнічну чи конфесійну належність виборців. Досить часто саме вони можуть стати вирішальними при здійсненні волевиявлення [32]. Для отримання більш точної інформації дослідники почали використовувати можливості опитування громадської думки. Такий підхід дав змогу врахувати потенційну мінливість електоральних уподобань.

Загалом соціологічна теорія електоральної поведінки зіграла важливу роль у розвитку досліджень виборчих кампаній. Але з часом стали помітні її проблемні моменти. Внаслідок ускладнення соціальної структури сучасних суспільств класова приналежність перестала бути єдиною формою ідентичності виборців. В одних умовах саме соціальний статус має вирішальний вплив на погляди виборців. Але за інших умов більше значення буде мати мовно-етнічна чи конфесійна приналежність. Також чинником потенційного волевиявлення може бути міська чи сільська територія проживання з відповідним соціальним оточенням. Тому визначити універсальну формулу щодо прогнозування потенційного волевиявлення виборців, виходячи лише з таких характеристик, досить складно, а з часом взагалі неможливо.

Ці очевидні недоліки зумовили появу наступної класичної теорії електоральної поведінки, яка отримала назву соціально-психологічна. Вона була представлена у фундаментальному дослідженні «Американський виборець» за авторством представників Мічиганського університету на чолі з Е. Кемпбеллом. Її основний принцип був сформульований таким чином: «партійний вибір, який індивідуально робить окремий виборець, безпосередньо залежить від впливу елементів, що становлять поле психологічних сил, причому ці елементи характеризуються як настанови з приводу об'єктів національної політики, які сприймаються виборцем» [33, с. 124]. Сутність цього підходу потребує додаткового пояснення. Річ в тім, що під «об'єктами національної політики» американські політологи мають на увазі партії. Власне саму теорію часто називають «теорією партійної ідентифікації».

В основі цієї теорії лежить теза, що виборці приходять на виборчі дільниці з відчуттям достатньо сильної психологічної потреби висловити свою прихильність до конкретної партії. Зрозуміло, ці електоральні симпатії не виникають на пустому місці і не є результатом спонтанного вибору. Принципи та уподобання, які виявляються у процесі електоральної поведінки, складаються в процесі політичної соціалізації, як правило, на ранніх її етапах. Тому людина часто голосує за ту ж саму партію, за яку голосували представники старших

поколінь його сім'ї (батько, дід). Тобто, голосування за певну партію – це не просто раціональний вибір, який можна змінювати час від часу залежно від різних кон'юнктурних чинників. Партійне волевиявлення є проявом важливої індивідуальної цінності, яка має для людини більше значення, ніж її інтереси.

Соціально-психологічний підхід знайшов свої відображення у концепції «воронки причинності», на основі якої Кемпбелл сформував модель поведінки американського виборця. Її сутність полягає в тому, що результат електорального волевиявлення певного виборця зумовлюється різними чинників, які діють в його оточенні і мають ієрархічний характер. Тобто, їхній вплив має різну силу. Зокрема, в найширшій частині воронки більшою мірою діють широкі суспільні чинники: тенденції соціально-економічного розвитку, соціальна структура, основні політичні інститути, провідні політичні цінності. Тобто, ті, які характеризують особливості суспільства загалом. У цьому контексті також можна відзначити вплив зовнішніх політичних та соціально-економічних проблем та тенденцій. Значною мірою вони визначають структурну будову політичної системи країни, але не відіграють вирішальної ролі у голосуванні конкретної людини.

У середній частині на провідні позиції виходить соціально-групова ідентичність виборця. Його уподобання зумовлюються принципами цінностями, поширеними у соціальних групах, до яких він належить. Також значення має регіональна приналежність. І в найвужчій частині безпосередньо на голосування впливає найближче соціальне оточення, тобто, колеги по професійній діяльності, друзі, знайомі, родичі, сім'я. Саме вони безпосередньо впливають на виборчі настанови. Варто відзначити, що принципи «воронки причинності» можна застосовувати до інших політично значущих дій.

Певні прояви теорія партійної ідентифікації знайшла своє відображення у концепції американських політологів С. Ліпсета С. Роккана, представленої у праці «Структури розмежувань, партійні системи і уподобання виборців». Передумовами партійної ідентичності, на їхню думку, є певні розколи, які об'єктивно існують у кожному суспільстві. Загалом ці вони склалися історично

і мають різну силу свого впливу залежно від певного суспільства. В основі цих розколів лежать «наявність соціокультурного базису як конфлікту (чи розколу) між групами населення з різними поглядами; тривала традиція протистояння; перехід конфлікту на політичний процес, коли партії чи його фракції (крила) стають інститутами представництва інтересів конфліктуючих груп; стійке голосування конфліктуючих груп за політичні сили, що їх представляють, що закріплює коаліцію між ними» [35, с. 12].

Подальша трансформація розколів та їх перетворення у засади партійної ідентифікації громадян відбувається за такими напрямками: : «кристалізація латентних суперечностей між соціальними групами; артикуляція цих суперечностей як соціально-політичних конфліктів; позиціонування громадян щодо певних ліній структурних розмежувань; транслювання суперечностей із соціальної та культурної сфер у партійну систему; перетворення суперечностей у партійні вимоги; акумуляція соціального тиску та перетворення його на політичні дії» [35, с. 12]. Внаслідок таких процесів і склалися політичні партії. На них почали орієнтуватися різні групи виборців, які знаходилися по певних сторонах суспільних розмежувань. Відповідна соціальна належність певним чином зумовлює волевиявлення громадян на виборах. Варто зазначити, що соціально-психологічний підхід суттєво конкретизував положення соціологічного. Оскільки партійна ідентифікація чіткіше спрямовує політики-ідеологічні уподобання, зумовлені соціальною належністю виборців у конкретні настанови при голосуванні.

Зазначені теорії на межі ХХ-ХХІ століть були дещо модифіковані і більшою мірою відповідають сучасним досягненням політичної науки та реаліям політичної практики. Насамперед це теорія «соціальних мереж», згідно з якою будь-який індивід включений в розгалужену мережу особистих взаємин, яка багато в чому визначає його дії. Чим «щільнішою» є мережа, до якої він належить індивід, тим більше передбачуваною є його поведінка. Основна перевага «мережевого підходу» в застосуванні до електоральних досліджень полягає в тому, що «щільність» мереж можна виміряти у цифровому еквіваленті.

Подальшого поширення такий підхід набув у «теорії схем». Вона базується на підставі, що в сучасних умовах в свідомості кожного виборця існує своя ідеологія, дещо відмінні від тієї, яку офіційно представляють політичні партії. Це – не цілісна система уявлень, коли кожен елемент знаходиться в логічному єдності з іншими, а свого роду ієрархія, на вершині якої знаходяться найважливіші для даного індивіда комплекси проблем, «схеми». Є зовнішньополітична схема, схема економічної політики, расова схема. Кожна з «схем» внутрішньо послідовна і дає виборцю змогу зробити цілком компетентний й обґрунтований вибір, не акцентуючи особливої уваги на неактуальні для нього положення. Теорія «схем», безперечно, є важливим кроком у розвитку електоральних досліджень. Але загалом перебуває на стадії своєї розробки.

Починаючи з другої половини ХХ століття, значного поширення набуває принципово новий напрям дослідження електоральних процесів. Він виходив з економічних тлумачень політичних процесів та процесуальних моделей демократії. Певною передумовою до цього стала поява праці Й. Шумпетера «Капіталізм, соціалізм та демократія». Автор навів аналогії між політикою та існуючою ринковою економікою. Партії конкуруючи між собою на виборах, пропонують у привабливому вигляді свої програми, аналогічно до того, як фірми пропонують товари і послуги. А виборці, обираючи між ними, голосують (купують), за ті, які більше їм імпонують. Така ідея була обґрунтована у праці Е. Доунса «Економічна теорія демократії».

Нові теорії виходили з того, що виборець в цій ситуації є раціонально мислячим покупцем, який робить свій політичний вибір не під впливом середовища, а цілком свідомо, підпорядковуючись тільки особистісно усвідомленим й обґрунтованим інтересам. Аналізуючи виборчу кампанію, виборець оцінює передусім попередні результати, а також програмні положення конкуруючих партій з позиції тих вигод, які він особисто отримає в результаті перемоги якоїсь з них. При цьому виборець здатний визначити, наскільки один з можливих результатів голосування вигідніше, ніж інший, тобто прорахувати так

званий «диференціал виборів». Цей диференціал і складає основу вибору при здійсненні волевиявлення. Голосування, таким чином, набуває, не емоційний, а інструментальний характер. Такий аналітичний підхід отримав назву «теорія раціонального вибору». Вона припускає, що виборець усвідомлює власні інтереси, оцінює конкуруючих кандидатів, хто з них краще відповідає його інтересам, і робить відповідний вибір. При цьому визначальним критерієм раціональності є відповідність між цілями і засобами, при якому максимальний результат досягається ціною мінімальних витрат.

Щоправда, варто зробити одне застереження, що класичні теорії поведінки виборців, розроблені в США, мають значне відображення національної обмеженості. Тобто, вони насамперед стосуються американської політичної практики і не зовсім відповідають особливостям навіть західноєвропейським електоральним процесам. Це пояснюється тим, що європейські виборці більше поінформовані про політичні партії своїх країн. Американські виборці більше орієнтуються на сформовані стереотипи.

Отже, електоральна поведінка є комплексом різноманітних форм участі у виборчих процесах і пов'язані не лише з голосуванням, а також взаємодією виборців з іншими учасниками виборчих процесів. В сучасних умовах недостатньо визначити сутність електоральної поведінки, базуючись лише на голосуванні виборців. Сама ця процедура є лише частиною тривалого процесу, в результаті якого виборець визначає своє уподобання під час волевиявлення. У політичній науці розроблено різні підходи, які тлумачать сутність електоральної поведінки. Найстарша з них, соціологічна, пояснює вибір людини її зовнішнім оточенням, теорія раціонального вибору або економічна порівнює виборця з покупцем, який обирає товар (програму), який йому до вподоби, і платить за це гроші (віддає свій голос), теорія мислячого виборця зумовлює його вибір тривалим аналізом попередньої діяльності кандидатів.

РОЗДІЛ 2

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ

2.1. Електоральна поведінка у демократичних державах

Електоральна поведінка у певному суспільстві відбувається в рамках широкого комплексу виборчих процесів. Тому доцільно насамперед визначити роль виборів у житті сучасних суспільств. Вибори залишаються фактично єдиним правовим та реально можливим механізмом формування органів влади, за допомогою якого можна відобразити єдину волю громадян країни, забезпечення легітимності існуючого порядку, зрештою політичної стабільності у суспільстві загалом. Вибори у конкретній країні відбуваються у рамках певної виборчої системи. «Виборча система — сукупність норм і процедур, що регулюють виборчий процес; порядок формування представницьких органів влади та обрання посадових осіб шляхом голосування. Виборча система встановлюється законодавством держави, її характер є результатом політичного досвіду країни, політичної культури її населення, особливостей політичного структурування суспільства, партійно-політичної системи, розподілу політичних сил у суспільстві. Структурними компонентами виборчої системи є виборче право (теоретико-юридичний компонент) та виборча процедура або виборчий процес (практично-організаційний компонент)» [20, с. 97]. Чітко врегульовані і впорядковані принципи функціонування виборчої системи та її органічна інтегрованість у суспільний контекст забезпечують політичну стабільність у суспільстві, демократичні засади здійснення політики, дієздатність виборчих органів влади.

Історично склалися різні типи виборчих систем, які відображали політичну практику у певних країнах, сформовані традиції і певною мірою політичні традиції суспільства. Одразу слід зробити застереження, що вони стосуються виборів представницьких колегіальних органів влади. Історично першою стала мажоритарна система. Це — «вид виборчої системи, за якої виборці у кожному

окрузі голосують за окремого кандидата, а перемога дістається тому, хто здобув більшість голосів виборців округу». [20, с. 416]. Різновидами цього типу є системи відносної більшості, коли для перемоги достатньо набрати просту більшість, та абсолютної більшості, за якої перемога забезпечується кількістю 50 %+1 голос. Така система склалась в країнах, в яких не було жорстких класових протистоянь і склався певний консенсус між провідними політичними силами. Зрозуміло, що йдеться про двопартійну систему. Класичними прикладами є Великобританія і Сполучені Штати Америки.

При цьому слід констатувати факт, що за усієї зовнішньої привабливості цієї моделі обрання депутатів, вона має певні недоліки щодо справедливого представництва депутатських місць у парламенті. Адже партія, яка перемогла у більшості округів, сумарно може набрати меншу кількість голосів виборців. Для подолання цього недоліку була створена пропорційна система. Це – «виборча система, за якої учасниками виборів є винятково партії політичні та/ або їхні блоки, голосування відбувається за їхніми списками, а розподіл мандатів між ними здійснюється відповідно до поданих за них голосів» [20, с. 610]. Процес застосування цієї моделі спричинив появу її окремих різновидів: системи із закритими і відкритими списками. Перший варіант передбачає формування списку самими партіями (їх керівництвом), за який в цілому голосує виборець без можливості вплинути на розташування місць у ньому. За іншого варіанту виборець має змогу в рамках списку висловити свій голос за конкретних кандидатів. «За пропорційної системи вибори можуть проходити в одному загальнодержавному окрузі, або територія ділиться на великі багатомандатні округи, і тоді депутатські мандати розподіляються за результатами, що їх здобули учасники виборів в округах» [20, с. 610].

Така система склалась у країнах континентальної Європи. Це зумовлювалося достатньо радикальними революційними протистояннями в них. Тому партійна система там була достатньо різноманітною з усім набором ідеологічних спрямувань. В принципі і зараз партійні системи західноєвропейських є досить диференційованими. До, речі, останні

парламентські вибори в Німеччині і Франції підтверджують цю тенденцію. Зовнішньою перевагою пропорційної системи є її можливість ширше представити в органах влади інтереси соціальних груп. З огляду на те, що структура сучасних суспільств, така система видається більш адекватною з точки зору забезпечення більш справедливого представництва. При цьому за пропорційної системи встановлюється мінімальний поріг, який мають подолати партії, щоб потрапити у представницький орган. Він коливається в межах 1-10 % голосів. Тому інколи трапляються ситуації, що значна кількість таких голосів залишається непередставленою. Також можуть виникнути питання зі структуризацією парламенту, коли жодна з партій не буде мати достатньої кількості місць, щоб сформувати більшість. Тоді треба формувати коаліції, які часто не мають стабільного характеру і схильні до потенційного розпаду. А це вже позначається на роботі уряду, тобто усієї системи влади в країні.

Третьою формою виборчої системи є змішана. В її основі лежить «спосіб обрання представницької влади, за допомогою якого в ту саму палату обирають шляхом поєднання пропорційного критерію і критерію відносної більшості» [20, с. 270]. Вона була створена для подолання недоліків, та підвищення переваг обох систем. За такої моделі депутати обираються за пропорційними списками та в одномандатних округах за пропорційним представництвом у співвідношенні 50%-50%.

Моделі електоральної поведінки у демократичних країнах загалом мають певну зумовленість типом виборчої системи. Виборці можуть орієнтуватися на конкретних кандидатів або політичні партії. І це значною мірою визначає мотивацію голосування. Вона є головним чинником кінцевого волевиявлення. Тому мотивацію слід відзначити ключовим аспектом електоральної поведінки громадян. На думку автора, за цим критерієм доцільно виділити дві найбільш поширені у демократичних країнах моделі електоральної поведінки.

Сучасне голосування на виборах, втім як і весь комплекс дій пов'язаних з електоральною поведінкою, не відбувається під впливом виключно зовнішніх чинників чи навколишнього оточення без будь якого їх критичного осмислення.

Середньостатистичний сучасний виборець здійснює певні розрахунки, щоб виявити потенційні переваги, які можна отримати внаслідок конкретних результатів виборів. В тому числі й особисті вигоди. Таке розуміння електоральної поведінки чітко «вписується» у сучасні тенденції розвитку політики. Вони полягають у тому, що у цій сфері функціонують принципи і закономірності ринкової економіки. «Виборці уподібнюються споживачам; політичні партії і лідери – підприємцям, що пропонують широкий вибір послуг та менші податки в обмін на голоси; політична пропаганда трансформується в комерційну рекламу; урядові установи розглядаються як державні фірми, існування яких залежить від того, чи покриває здобута в результаті їх діяльність політична підтримка витрати на їх утримання. Вся політична система розглядається суспільним вибором як гігантський ринок попиту та пропозиції «суспільних товарів та послуг» [27, с. 89].

Такий підхід складає економічну або ринкову модель електоральної поведінки. В центрі уваги дослідників цього напрямку є виборець як раціонально мислячий суб'єкт, який робить свій політичний вибір зовсім не під тиском середовища, а цілком свідомо, підкоряючись тільки власним інтересам. В цій ситуації він розраховує і зіставляє витрати та вигоди від участі у виборах. Тобто, виборець буде голосувати лише в тому разі, коли отримані від цього переваги переважатимуть здійснені витрати. При цьому виборець здатний визначити, наскільки один з можливих результатів голосування вигідніше, ніж інший. Цей принцип і лягає в основу вибору при голосуванні. При цьому може скластися і протилежний варіант, коли витрати виявляться більшими, ніж вигоди. І тоді участь у виборах стає нецікавою. До витрат можуть бути віднесені навіть прості розрахунки, за кого ж власне голосувати. «Саме тому часто-густо громадяни практично відмовляються від участі у виборах або голосують будь-яким чином, не дуже розмірковуючи над тим, до чого це призведе. Виборець виходить з того, що його окремий голос практично не може вплинути на результати голосування, тому він вважає свою участь у виборах такою, що практично не має рації» [27, с. 89]. На цій основі поширюється явище абсентеїзму, яке є

характерним не лише для країн перехідного типу, зокрема, України. Навіть в країнах стабільної демократії спостерігається значне зниження інтересу до виборів. І такий стан зумовлюється справді раціональними розрахунками виборців. Вони не вважають вибори дієвим механізмом реального захисту своїх інтересів.

В сучасних умовах слід відзначити тенденцію, що такі розрахунки не мають достатньо ґрунтовного характеру. Річ в тім, що у свідомості фактично кожного громадянина існує певна ідеологічна матриця як певна сукупність цінностей, уподобань, переконань, яка досить часто не має стрункого характеру. А окремі складові можуть і не узгоджуватися між собою. Але частина з них все таки має більший пріоритет. І при здійсненні свого волевиявлення виборець не буде докладно аналізувати виборчі програми, а орієнтуватиметься на знайомі і ближчі до його ментальності ідеї. Потенційно він підтримає політичну силу або окремого кандидата, які найближче будуть до них стояти. Така ситуація спостерігалася на окремих виборах в Україні. Фактично всі проросійські партії, зокрема, регіонали, не переймалися розробкою соціально-економічних програм, а просто акцентували увагу виборців на питаннях російської мови та тіснішими взаємовідносинами з російською федерацією. Цього було достатньо, щоб виборці південно-східних регіонів віддавали перевагу цим політичним силам. Тобто, економічна модель голосування сприяє активному застосуванню маніпулятивних технологій, які спрямовані на створення позитивних асоціацій між провідними уподобаннями виборців та певними політичними партіями. Самі виборці у потоці повсякденних справ не завжди намагаються розібратися у тонкощах виборчих перегонів, особливостях побудови передвиборчих рейтингів, програм кандидатів тощо.

В умовах сучасних інформаційно-комунікативних технологій механізми маніпулятивного впливу вдосконалюються. А пізнавально-аналітичні здібності звичайної людини мають цілком об'єктивні обмеження. Вона не може регулярно опрацьовувати весь масив інформації, який постійно збільшується. Тому для протистояння таким маніпуляціям потрібні нестандартні підходи, які дадуть

змогу виборцям чіткіше формулювати і обґрунтовувати свою точку зору і здійснити своє волевиявлення, виходячи саме з власних переконань, а не під зовнішнім впливом. Тобто, єдиним засобом протистояння маніпулятивним технологіям є належним чином підготовлений, політично та інформативно освічений виборець. Потреба реалізації цих принципів зумовила появу принципово нової моделі електоральної поведінки, носієм якої є «мислячий виборець». Вона існує більше теоретично, але поступово набирає свого поширення як відповідний тип політичної практики. Слід зазначити, що ця модель більшою мірою відповідає європейським традиціям голосування. Американець мислить в рамках суто двопартійної системи. Європеєць має справу з більшою кількістю партій і тому має докласти більше інтелектуальних зусиль, що чіткіше сформулювати свій виборчий пріоритет.

На думку авторів теорії «мислячого виборця», виборці під час виборчих перегонів завжди є об'єктом потужного інформаційного впливу. Опрацювати весь інформаційний «масив» немає можливості. Тому виборець орієнтується в цих інформаційних потоках за допомогою скорочених «схем», «рамкових механізмів», які виступають критеріями оцінювання діяльності політичних сил та окремих політиків. Мислячий виборець в цих умовах визначає свій майбутній політичний вибір на основі опрацювання наявної інформації крізь призму власного політичного досвіду. Він аналізує пропозиції політичних партій за допомогою своїх інтелектуальних здібностей та докладного осмислення отриманої інформації. Саме такий підхід дає змогу мислячому виборцю зробити вибір відповідно до своїх інтересів та політичних переконань.

Достатньо поінформовані виборці більшою мірою схильні до розмірковування, будуючи своє остаточне рішення не стільки на поточному схваленні кандидатів, скільки на їх порівняльній характеристиці. Вони обирають оптимального кандидата, тоді як менш поінформовані просто намагаються вирішити, «чи було те, що було, достатньо добре», тобто, для них важливіше значення їхня власна задоволеність перебігом подій. Мислячий виборець меншою мірою орієнтується на рейтинги кандидатів або взагалі не цікавиться

ними. Ретроспективні оцінки діяльності політиків та судження про їхню майбутню діяльність, які виборець порівнює зі своїми власними політичними уподобаннями, набагато більше і правдивіше говорять про формування переваг, ніж рейтинги, які часто мають маніпулятивний характер і переслідують мету внести певні сумніви у свідомість виборця. Мовляв, мені подобається певний кандидат, але він має незначний рейтинг і тому позбавлений шансів на позитивний результат. Мислячий виборець у цій ситуації відрізняється від «чистої» моделі раціонального виборця у двох аспектах. По-перше, він не формує своїх партійних уподобань виключно на підставі збігу своїх поглядів з позицією партії, а, по-друге, він не віддає свій голос у розрахунку виключно на майбутній особистий добробут, який потенційно залежить від дій політиків.

Отже, зазначена концепція дає змогу сформувавши модель фактично ідеального виборця, який докладатиме значних інтелектуальних зусиль для висловлення та обґрунтування своїх політичних уподобань під час виборів. Такий виборець прагне самостійно визначити свою позицію, спираючись на свій досвід та власне розуміння політичних процесів. Також слід відзначити теоретичну важливість моделі «мислячого виборця». Визначення питомої ваги саме таких виборців дає змогу реально з'ясувати індекс демократичності виборчої системи, а також політичної системи загалом у певній країні. Як свідчить світова практика, наявність формально демократичних інститутів ще не є достатньою підставою говорити про сформованість стабільної демократії. Для цього потрібна повноцінна демократична практика. А критично мислячий виборець забезпечує її реальне існування.

2.2. Проблеми політичного абсентеїзму

Як уже зазначалося явище електорального абсентеїзму набуває значного поширення навіть у країнах розвинутої демократії. Причини цих процесів мають різний характер. «Науковці виділяють два типи факторів, які впливають на

електоральну поведінку громадян – соціологічні та обставинні (контекстуальні). Соціологічні фактори пов'язані із соціальним домінуванням або ж навпаки, слабкою соціальною інтеграцією; водночас контекстуальні чинники відображають вплив обставин та/або політичного контексту на поведінку громадян під час виборів» [16, с. 26].

Загальною передумовою цього явища, на думку автора, слід визначити існуючу кризу представницької моделі демократії. Вона полягає в тому, що діючі виборчі системи не в змозі забезпечити реального представництва всього суспільства в органах влади. Структура сучасних суспільств є досить багатоманітною та диференційованою. Критерії її фрагментації різноманітні. Соціальні верстви і групи ідентифікуються не лише за соціальним принципом. Як виявляється для певних категорій громадян суттєве значення має їхня мовно-етнічна та конфесійна приналежність. Сучасні процеси інтеграції та глобалізації створили для них ситуацію дискомфорту. Тому ці громадяни орієнтуються на звичні і зрозумілі для них форми ідентифікації. При цьому провідні політичні партії навіть у демократичних країнах не забезпечують представництва таких груп людей. Цим і зумовлюється їхня апатія щодо виборів.

Ще одним проявом кризи представницької демократії та діючих типів виборчих систем є певна втрата інтересу громадян до виборів як інституту та механізму формування органів влади. Тобто, участь людей у процесах полікотворення поступово перестає бути одним із життєвих пріоритетів. В умовах сформованої стабільно функціонуючої демократії та постматеріального світу для людей вважають актуальними для себе інші цінності та принципи, ніж участь у виборах. В країнах перехідного типу втрата електорального інтересу має ще більш розповсюджений характер. Стабільно висока виборча активність має місце в недемократичних країнах, де відмова від участі у виборах може тягнути за собою покарання.

Якщо визначати передумови та причини електорального абсентеїзму в узагальненій формі, то вони головним чином полягають у протестній позиції громадян не лише щодо конкретних політиків, а й усїєї політичної ситуації в

країні. І це стосується не тільки перехідних країн, а також країн розвинутої демократії. При цьому «абсентеїзм не варто сприймати як винятково протест, але доцільно розглядати як і радикальну форму критики влади та прагнення побудови альтернативного майбутнього без участі у виборчому процесі. Відмову від політичної участі часто пояснюють браком інтересу до політики або апатією, розчаруванням в партіях і політиках, недовірою до здібностей та управлінських вмінь влади, невпевненістю в спроможності системи покращити умови життя громадян тощо» [16, с. 26]. Слід зазначити, що така апатія може бути зумовлена не лише критичним ставленням до влади і політичних партій загалом. Пасивність пояснюється простою втратою інтересу до політики взагалі і виборів, зокрема. Така позиція є досить поширеною у молодіжному середовищі. Представники молодого покоління більше зорієнтовані на становлення свого соціального статусу, професійного розвитку тощо. У молодому віці такі проблеми є важливішими. До того ж є проблеми з працевлаштуванням. Отже, на реалізацію саме цих завдань спрямована основна увага. А участь у виборах вважається ними непотрібною для реалізації вказаної мети втратою часу. До того ж треба зробити певні інтелектуальні зусилля щодо свого вибору. Цим якоюсь мірою і можна пояснити невисокий інтерес цієї категорії громадян до виборів.

Передумови абсентеїзму не обмежуються виключно висловленням протестних позицій виборців. З точки зору ціннісного підходу неучасть у виборах тлумачиться як відмова виконувати свій громадський обов'язок і загалом оцінюється негативно. Натомість «економічна теорія демократії показує, що абсентеїзм є нормальним явищем людського мислення. Неучасть у виборах та ігнорування електорального процесу, з економічної точки зору, пояснюється високим рівнем витрат відносно очікуваного результату (іншими словами, граничні витрати вищі за граничні вигоди)» [16, с. 27]. Витрати є найрізноманітнішими. Вони мають як інтелектуальний, так і фізичний характер. Насамперед потрібно зібрати інформацію про весь виборчий процес, програми та особистості кандидатів, опрацювати її і зрештою зробити зусилля щодо визначення свого вибору. Також витратами є проблема дістатися виборчої

дільниці. Це дуже важливо в зимовий період у сільській місцевості. Так в Україні такий прецедент уже був. Президентські вибори 2010 року відбувалися взимку. Було досить сніжно. І потенційні виборці одного з кандидатів просто вирішили не піти на вибори в силу несприятливих природних умов. І це зрештою позначилося на результатах виборів. Або навпаки, вибори ігнорують, коли трапляється дуже хороша погода. І люди вважають за доцільніше витратити цей день на відпочинок. А для когось витрати на голосування взагалі мають ще й морально-етичний характер. Є певні групи громадян, щоправда, кількісно незначні, які не беруть участі у голосуванні, керуючись саме такими мотивами. Є ще одна причина, яка є властивою для окремих груп виборців. Так, «представники етнічної меншини проголосують у більшій частці, якщо серед кандидатів знайдуть представника групи (знову ж таки, витративши частку зусиль та часу), водночас вони краще залишаться вдома, якщо серед кандидатів не буде жодного представника спільноти, до якої вони належать» [16, с. 27].

Певний вплив на позицію щодо участі у виборах (участь чи неучасть) має тип рівень виборів та тип виборчої системи. В Україні, наприклад намітилася достатньо чітка тенденція, коли президентські чи парламентські вибори викликають більший інтерес серед громадян, ніж місцеві. І навпаки явка на місцеві вибори свідчить про його зниження: 2010 – 48,7%, 2015 – 46,5%, 2020 – 37%. Раціонально пояснити причину цього явища досить складно. Адже на місцевих виборах обирають органи місцевого самоврядування та голів територіальних громад. Тобто, ті владно-публічні інститути, які максимально наближені до громадян. Здавалося б, саме щодо цих виборів має бути більша зацікавленість. Але натомість чітко спостерігається протилежна тенденція.

Що стосується типу виборчої системи, то принципи залежності мають такий характер. «Зокрема, мажоритарна виборча система мотивує виборців голосувати через «доступність» кандидатів та відносну зрозумілість процесу розподілу мандатів, де «переможець отримує все». З іншого боку, викривлення результатів виборів, диспропорції та значна втрата голосів відохочують виборців йти на голосування. Аренд Лейпхарт, досліджуючи виборчу проблематику,

показав, що явка електорату на 9-12% нижча у мажоритарній виборчій системі порівняно з пропорційною» [16, с. 28]. Дійсно, на перший погляд, така залежність може мати місце. Під час виборчих кампаній виборці мають змогу взаємодіяти з кандидатами та потенційним переможцем перегонів. Тому власне і можна відзначити більшу зацікавленість виборців у голосуванні. Натомість при пропорційній системі з найбільш застосовуваним варіантом «закритих списків», коли є певне знеособлення партійних кандидатів, списки складені у закритому режимі, а виборці не мають жодної змоги впливати на їх персональний склад, інтерес до голосування може знизитися. «Пропорційна система передбачає врахування інтересів значної кількості виборців, але складність підрахунку голосів та самого процесу голосування (за відкритими списками, наприклад) вимагають мисленнєвих зусиль та базового розуміння політичного контексту/електорального процесу, що так само демотивує електорат» [16, с. 28]. Закриті списки часто викликають недовіру серед виборців. Загалом підтримуючи певну політичну партію або блок партій, громадяни можуть не сприймати конкретних кандидатів в їхніх списках. Це, звичайно, може демотивувати їх щодо участі у голосуванні.

Враховуючи таку ситуацію, у демократичних країнах переходять до різновиду відкритих списків. Він передбачає голосування не лише за певну партію, а також за конкретних її представників у виборчих округах. «Пропорційна виборча система із відкритими списками привертає більше уваги виборців, ніж «жорсткі списки», тому що громадяни голосують безпосередньо за свого представника та можуть віддавати особисті преференції. Система із жорсткими списками включає всіх членів партії, деякі з яких, проте, можуть не відповідати уподобанням виборця. Задаючись питанням про власну здатність впливу на склад партії та згодом склад представницького органу, виборець часто обирає не голосувати взагалі» [16, с. 28]. Але реалізація цієї моделі виборів потребує ґрунтовної підготовки партій та її кандидатів до виборчої кампанії. Насамперед потрібно з'ясувати, найбільш впливового і відповідно рейтингового

представника партій у певному окрузі. Для цього потрібно здійснювати взаємодію з виборцями для забезпечення своєї пізнаваності.

Отже, все різноманіття типів електоральної поведінки існує лише в демократичних країнах. У авторитарно-тоталітарних вибори є безальтернативними і проводяться у рамках фактичної відсутності реального вибору. Напрями електоральної поведінки значною мірою зумовлюються зовнішніми обставинами. Серед них найбільше значення має широке і найближче соціальне оточення виборця. Також слід відзначити тип виборчої системи, партійної системи, рівень соціально-економічного розвитку суспільства, традиції попереднього голосування, тип політичної культури. Серед особливостей електоральної поведінки в сучасних умовах слід відзначити електоральний абсентеїзм, коли людина не просто відмовляється брати участь у голосуванні, а й взагалі не цікавиться виборами, а також політичним життям в цілому. Абсентеїзм має різні пояснення. Одне з найпоширеніших зумовлює його кризою представницької моделі демократії у сучасному форматі та розчаруванням в його можливостях представляти інтереси людей в органах влади.

РОЗДІЛ 3

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

3.1. Особливості електоральної поведінки в українському суспільстві

Електоральна поведінка у певному суспільстві відбувається в рамках широкого комплексу виборчих процесів. Тому різні види відповідної поведінки пов'язані на лише з реалізацією виборчих прав громадянами. До них варто включити також діяльність інших суб'єктів виборчих процесів, зокрема, кандидатів на посади депутатів різних представницьких органів та президента і голів територіальних громад. Сутність електоральної поведінки зумовлюється типом її суб'єкта та тими завданнями, які визначаються відповідним статусом.

Якщо характеризувати особливості електоральної поведінки українських громадян, то вони зумовлювалися багатьма чинниками. Насамперед це вид виборів. Президентські, парламентські та місцеві вибори диктують різні пріоритети, якими керуються виборці у процесі свого волевиявлення. По-друге, це час проведення виборів. На різних етапах сучасної української історії виборці орієнтувалися на різні проблеми і висували різні вимоги до кандидатів. По-третє, мала значення структура електорату. Ну і зрештою, важливе, навіть вирішальне значення мала електоральна географія. Вона неодноразово проявить себе на подальших виборах.

Що стосується цих чинників, то вони мали такі прояви протягом усіх виборчих процесів у сучасній вітчизняній історії. Загалом слід констатувати факт, що політика в українській інтерпретації має персоналізований характер, принаймні певний час. Тому до майбутніх президентів та депутатів висувалися різні вимоги. Зрозуміло, президент – це голова держави, який одноосібно може вирішувати важливі питання державного життя. Перші президентські вибори 1991 року відбувалися паралельно з референдумом проголошення незалежності. Тому і була присутня певна ейфорія. У своїй більшості люди орієнтувалися на необхідність ствердження Акту проголошення незалежності 24 серпня. Вибори

президента мали дещо другорядне значення. Більшість українців (близько 60 %) віддали перевагу прогнозованості перед певним ризиком. Вони проголосували за колишнього секретаря Центрально комітету комуністичної партії Леоніда Кравчука, який і втілював в очах виборців стабільність. Натомість представник опозиції, колишній дисидент В'ячеслав Чорновіл уособлював ризик і непередбачуваність. Для більшості виборців питання незалежності було більш пріоритетним. Наступні події, в принципі цілком прогнозовано, були пов'язані з тотальною кризою, яка охопила всі сфери суспільного життя та зниженням життєвого рівня. В українському суспільстві одразу склалося негативне до влади. Одна частина все пов'язувала з крахом СРСР та проголошенням незалежності. Інша звинувачувала персонально президента та тодішню політичну еліт за відсутність економічних реформ. Протестні настрої зумовили поступки влади щодо проведення дострокових виборів.

Так, у 1994 році відбулися дострокові парламентські та президентські вибори. Вони одразу ж відзначили лінії суспільних розколів і протистоянь. Виборчі процеси та похідні форми електоральної поведінки зумовлювалися тодішнім рівнем життя людей. Враховуючи його значне зниження, електоральна поведінка, втім, як інші форми політичної поведінки, мали жорстку протестну спрямованість. Щоправда, зумовлену різними причинами. Одна група виборців була невдоволена повільними темпами повноцінного державотворення, економічних реформ. Інша, значно більша, навпаки, ностальгуючи за радянським минулим, вважала за необхідне якоюсь мірою повернути елементи адміністративно-планової економіки, а головне, проводити тісну інтеграцію з російською федерацією. Між іншим, вона вважалася ледь не взірцем демократії та ринкових реформ на пострадянському просторі.

Такий розклад проявив себе вже на обох виборах 1994 року. Якщо мажоритарна система виборів до Верховної Ради не виявила електоральні розбіжності у регіональному контексті. Хоча вже тоді проявилася орієнтація виборців південних та східних областей на проросійських та лівих депутатів. У західних областях більшість отримали представники національно-

демократичних партій. На президентських виборах регіональні розбіжності проявили себе у всі повноті. На них головними опонентами були діючий президент (екс-секретар ЦК КПУ з ідеології) Леонід Кравчук та колишній прем'єр-міністр та директор військового заводу «Південьмаш» Леонід Кучма. В рамках вибудованої системи електоральної розбіжності, якоюсь мірою нав'язаної виборцям, Кучма мав більшу орієнтованість на росію, а Кравчук за незрозумілим збігом обставин представляв проукраїнський патріотичний блок. За нього проголосувала переважаюча більшість західних областей. Електорат, який був налаштований у проукраїнському напрямі, але з акцентом на необхідність реального здійснення ринкових реформ фактично залишився без кандидата. (Частково цю нішу зайняв Володимир Лановий). До речі, відмінність в електоральних уподобаннях правобережних і лівобережних українців на цих виборах відзначив відомий політолог Самуель Хантінгтон у своїй праці «Зіткнення цивілізацій».

У 1990-х роках тенденції на регіонально-електоральні розколи лише намітилися. Парламентські вибори відбулися за змішаною, мажоритарно-пропорційною, системою. Вибори в мажоритарних округах чітко не виявили таких розбіжностей. А ось вибори за пропорційною системою їх продемонстрували. Але вони були поєднані з протестними настроями більшості українських виборців. Тому комуністи перемогли не лише у південних та східних, а також центральних, (крім Дніпропетровської), і навіть деяких правобережних областях. Тобто, на цих виборах волевиявлення українців мало більше соціальний, ніж регіональний вимір.

Така ж тенденція проявилася на президентських виборах 1999 року. Але тут проявився більш прагматичний підхід середньостатистичного українського виборця. За певної ностальгії за радянським минулим він не ризикнув проголосувати за представника комуністичної партії. В принципі в Україні був розіграний якоюсь мірою російський варіант президентських виборів 1996 року. Цьому передували цікаві події. Незадовго до виборів була створена так звана «Канівська четвірка», в якій об'єдналися чотири загалом різних в ідеологічному

контексті кандидати. З метою виявлення найбільш рейтингового з них, щоб далі поєднати спільні зусилля на його виборах. До неї увійшов загалом реальний кандидат на перемогу лідер соціалістичної партії Олександр Мороз. Його шанси розцінювалися досить високо. На відміну від комуніста Петра Симоненка він не акцентував увагу на прорадянській та проросійській риторичі. (Його ключове гасло виглядало так: хто не жалкує за Радянським Союзом, той не має серця, а хто бажає його повернення – не має розуму). Ідеологічна спрямованість була цілком проукраїнською. Він говорив про необхідність соціальної спрямованості ринкових реформ. Ці ідеї знаходили відгук насамперед серед центральноукраїнського сільського виборця.

Більшість виборців, які були проти чинного президента та комуністів, були зорієнтовані саме на кандидата від четвірки. Але вона несподівана розпалася. Кожен з неї пішов самостійно на вибори. Такі події викликали певні непорозуміння та сум'яття серед виборців. Вони були дещо дезорієнтовані. Власне, на думку, окремих дослідників така технологія створювалася для того, щоб «вивести» з гри Олександра Мороза. В принципі вона спрацювала. В другий тур вийшли Леонід Кучма та лідер комуністів Петро Симоненко. У Симоненка не було жодних шансів на перемогу. Власне він і не проводив ніякої виборчої кампанії. Взагалі, дивно, як він отримав при цьому майже 38 % голосів виборців.

Отже, попередні вибори відбувалися в системі координат: ліві – прагматики. Весь вибір електоральної поведінки громадян України відбувався виключно в цих рамках. Тобто, пропонувалася альтернатива між ностальгією за радянським минулим та закріпленням існуючого стану. Повноцінної національно-демократичної політичної та економічної моделі не пропонувалося. Ситуація дещо змінилася на межі ХХ – ХХІ століть. Вона пов'язана зі трансформацією уподобань українців. Рівень життя загалом стабілізувався і потроху почав зростати. Змінився і склад українського суспільства. Право голосувати стали набувати молоді люди, які не мали радянсько-ностальгічних поглядів. Дехто встиг відвідати європейські країни. Тому вони визначали свої життєві пріоритети, а також електоральні уподобання з інших позицій. Суттєву

роль у формуванні потужного націонал-демократичного політичного табору та виокремлення їхнього електорату зіграла особистість прем'єр-міністра Віктора Ющенка. Він не представляв дисидентський табір, проти якого були налаштовані не прорадянські виборці. А економічні успіхи на посаді голови уряду та особиста харизма зумовили його значну популярність серед українських громадян. На цій хвилі він очолив блок партій «Наша Україна», навколо якого одразу ж об'єднався відповідний електорат, який сповідував ліберально-демократичні проєвропейські цінності.

Оскільки комуністи та інші ліві партії втратили свою популярність серед виборців південно-східних регіонів, то його необхідно було об'єднати вже під іншими гаслами. Також склалася потреба організаційно-інституційного оформлення партії, яка буде відображати їхні погляди. У своїй більшості мешканці тих областей зберігали проросійську орієнтацію на відстоювали особливий статус російської мови. Інституційне представництво цих поглядів забезпечила новостворена партія регіонів. На парламентських виборах 2002 року вона увійшла до провладного блоку партій «За єдину Україну». Тоді вони ще на зайняли відверто проросійську позицію. А продовжували розігрувати «багатовекторну» карту, намагаючись завоювати підтримку виборців усіх регіонів. Вийшло в них це не дуже добре. За пропорційними списками вони зазнали поразки. Але за рахунок мажоритарників зрівнялися з «Нашою Україною». Ну а далі почалися переходи з опозиційних «Нашої України» та «Батьківщини» до провладної «За єдину Україну». У свої більшості це були переможці виборів в одномандатних округах. Внаслідок адміністративного тиску вони змінювали свою партійно-фракційну належність. Тобто, відбулася фактична зрада ними своїх виборців.

Отже, фактично вибори 2002 року стали точкою підрахунку у формуванні не лише партійно-політичних, а також суспільних розколів. Причому не з питань пріоритетів соціально-економічної політики, а насамперед зовнішньополітичної орієнтації та мовно-культурної ідентичності. Вперше гостро ці розбіжності проявилися на президентських виборах 2004 року. Політичні табори, які

очолювали кандидати в президенти Віктор Ющенко і Віктор Янукович жорстко відмобілізували своїх виборців. Вся передвиборча кампанія та безпосереднє голосування відбулися на фоні жорстокого протистояння у суспільстві. Розкол набув радикальної гостроти. Щоправда, політики самі його підігрівали. Далі відбулася фальсифікація результатів другого туру. Суспільство поділилося на два табори. Наслідки могли бути які завгодно. Але ситуацію вдалося втримати під контролем. Гострота була знята внаслідок переголосування другого туру. Переміг Віктор Ющенко. На якійсь час гострота протистояння була знята. Виборці Януковича були готові підтримати політику нової влади. Але у неї виявилось багато проблемних моментів, більшість з яких вони ж самі і зробили. Вже у 2005 році в лавах влади сформувалася криза. Це відчули їх опоненти і миттєво скористалися отриманим шансом політичного «камбеку». Вони одразу ж оформили партію регіонів та знову відмобілізували свій електорат вже традиційними проросійськими гаслами.

Результати одразу ж проявилися на парламентських виборах 2006 року. Розкол у суспільстві відновився. Жоден з політичних таборів не отримав переважної електоральної підтримки. Лише перехід соціалістів на чолі з Морозом, які на вибори йшли як представники влади, оскільки займали окремі міністерські і губернаторські посади, на бік регіоналів суттєво змінив розташування сил у Верховній Раді. Парламентську більшість склали регіонали, соціалісти і комуністи на чолі з Януковичем. Парламентську меншість склали «помаранчеві». Склалася парадоксальна ситуація. Серед виборців знову було повне сум'яття, хто ж тепер влада. А політики знову підігрівали гостроту розколів. Інколи здавалося, що протистояння перейдуть у гарячу фазу. Але все вирішилося розпуском Верховної Ради та достроковими виборами. В парламенті склалася ситуативна більшість (з перевагою в один голос) у складі «Нашої України» та «Батьківщини». Але вона була хиткою. Конфлікти вже відбувалися в рамках цих партій та між президентом та Юлією Тимошенко, яка обіймала посаду прем'єр-міністра. Відповідний розкол зберігався і в суспільстві, що проявилось на президентських виборах 2010 року.

Своєї найбільшої гостроти суспільні розколи з приводу тих самих питань набули під час парламентських виборів 2012 року. Політичні опоненти чітко розосередилися по двох таборах – партія регіонів та її латентні сателіти комуніст, і об'єднана опозиція, яку складала «Батьківщина», «УДАР» і «Свобода». Відповідним чином по антагоністичних таборах розійшлися їхні виборці. Різко один проти одного були налаштовані політики, а також представники їхнього електорату. Політичні протистояння переходили у суспільство. Гостроти цим протистоянням надав абсолютно недоречний ні з правової, ні суспільної точки зору закон «Про засади мовної державної політики». Він уніс ще більший розкол. Зрозуміло, що в кожному суспільстві є різні соціальні групи і верств, визначені за різними принципами їхньої ідентичності. Але ці розбіжності ніколи не стають вищими від потреб національної спільності. В Україні 2000 – початку 2010 років такі розбіжності штучно нагніталися. Більше того, вони активно «підігрівалися» ззовні. Розбіжності вийшли далеко за межі виборчих процесів та електоральної поведінки.

В такому стані достатньо було певного подразника, який би зачіпив інтереси більшості суспільства, латентні і локальні протистояння мали перерости у загальнонаціональну і відкриту кризу. Такою подією стала відмова прем'єр-міністра Азарова підписувати угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Річ в тім, що її підписання готувалася досить давно. Цьому передували численні підготовчі заходи. Протягом 2011-2012 років саме уряд Азарова проводив переговори щодо підписання угоди. На осінь 2013 року угода буда готова до підписання. Але в останній момент прем'єр відмовляється від підписання. Суспільне невдоволення досягло апогею. Оскільки воно стосувалося не лише цієї відмови, а й усієї політики тодішньої влади. Криза перейшла у відкритий конфлікт між владою і суспільством. Наслідком стала Революція гідності, анексія Криму, початок гібридної війни.

Зрозуміло, такий стан змінив систему ціннісних орієнтацій українських громадян та їхньої електоральної поведінки. На перших постмайданних виборах 2014 року на президентських виборах у першому ж турі переміг Петро

Порошенко. Йому вдалося переконати виборців у тому, що він та його програма є єдино доцільною і в умовах, що склалися. Він проголосив необхідність повного перезавантаження влади, принципів та напрямів державної політики. І головне, безальтернативність європейського і євроатлантичного вектору зовнішньої політики. Зрозуміло, що факт реальної зовнішньої загрози суттєво впливав на державну політику. Але вже на парламентських виборах 2014 року партії президента не отримала достатньої більшості, щоб сформувати свій уряд. Виборці «розділили» правлячий табір. Хоча всі політичні партії, які увійшли до Верховної Ради і склали абсолютну більшість, загалом сповідували спільні цінності, але протистояння були і між ними. Не було подолано явище корупції. Це особливо пригнічувало громадян в умовах зовнішньої агресії. До того ж залишалася актуальна потреба дійсного перезавантаження влади.

В цих умовах, а також суттєвого розчарування чинною владою, зумовленого високими очікуваннями 2014 року, на виборах 2019 року виборці пішли ще далі. Вони надали надзвичайно високу підтримку так званому несистемному кандидату Володимирі Зеленському. На парламентських виборах беззаперечну перемогу отримала його політична партія – «Слуга народу». Її результат дав змогу створити парламентську більшість і одноосібне право створити уряд. Початок повномасштабної війни зумовив остаточну зміну цінностей в системі електоральних уподобань українців. Крім повного розриву з росією, це орієнтація на власні зусилля. Тепер вони стануть провідними при визначенні виборцями підстав для свого волевиявлення.

3.2. Напрями підвищення електоральної активності

Запровадження нової виборчої системи поставило на порядок денний важливе питання вдосконалення виборчих механізмів. Йдеться про те, щоб всі форми виборчих процесів у подальшому сприяли дійсним результатам громадського волевиявлення. Тому необхідно надати всім виборчим процесам, а

не лише голосуванню більш демократичного змісту. Насамперед слід звернути увагу на засадничі принципи виборчої агітації. Так, у новому Виборчому Кодексі докладно розписані її форми. Згідно статті 51 Кодексу – це «1) проведення зборів громадян, інших зустрічей з виборцями; 2) проведення мітингів, походів, демонстрацій; 3) проведення публічних дебатів, дискусій, «круглих столів», прес-конференцій щодо положень передвиборних програм та політичної діяльності кандидатів, партій (організацій партій) - суб'єктів виборчого процесу; 4) оприлюднення в друкованих та аудіовізуальних (електронних) засобах масової інформації політичної реклами, виступів, інтерв'ю, нарисів, відеофільмів, аудіо- та відеокліпів, інших публікацій та повідомлень; 5) розповсюдження виборчих листівок, плакатів та інших друкованих агітаційних матеріалів чи друкованих видань, в яких розміщено матеріали передвиборної агітації; 6) розміщення друкованих агітаційних матеріалів чи політичної реклами на носіях зовнішньої реклами; 7) проведення концертів, вистав, спортивних змагань, демонстрації фільмів та телепередач, проведення інших публічних заходів за підтримки кандидата, партії (організації партії) – суб'єкта виборчого процесу, а також оприлюднення інформації про таку підтримку; 8) публічні заклики голосувати за або не голосувати за кандидата, партію (організацію партії) – суб'єкта виборчого процесу або публічні оцінки їхньої діяльності; 9) встановлення агітаційних наметів» [4].

Загалом форми розписані досить докладно. Але це зовнішній атрибут. Ці заходи мають бути наповнені конкретним практичним змістом. Організацією таких зустрічей має займатися відповідна виборча комісія. На цих заходах кандидати мають спілкуватися з виборцями і висвітлювати положення своїх програм. Такий формат має бути обов'язково врегульований законодавством. Останнім часом склалася традиція організовувати розважальні заходи з елементами благодійництва на таких зустрічах. Прямий зв'язок між кандидатом і «благодійництвом» встановити складно. Кандидат може працювати через відповідний фонд. Тому законодавчо такі речі мають бути заборонені. Натомість на зустрічах кандидати зобов'язані представляти свої програми. У свою чергу

виборці мають законне право вимагати від кандидатів спілкування саме в такому форматі. Іншими словами кандидати, мають поважати своїх виборців. Для цього громадяни мають бути готовими ставити відповідні вимоги до потенційних депутатів представницьких органів влади та голів територіальних громад.

Іншим аспектом вдосконалення і підвищення демократичності виборчих процесів в рамках пропорційної системи із відкритими списками є запровадження процедури попереднього голосування. В багатьох демократичних країнах застосовується така процедура, яка називається «праймеріз». Її не обов'язково встановлювати на нормативному рівні. Але самі партії мають бути зацікавлені і її впровадженні. Вона є дієвою саме за пропорційної системи із відкритими списками. Партії мають змогу висувати будь яку кількість кандидатів у виборчому окрузі. Але доцільно наперед з'ясувати, хто з них має більш реальні шанси на перемогу. Тому через процедуру «праймеріз» вони можуть визначитися з таким кандидатом. І зосередити всі зусилля на «просування» саме його. Зрозуміло, що така особистість не може з'явитися «нізвідки». Для отримання такої довіри з боку виборців необхідна тривала, копітка попередня робота в окрузі. Зрозуміло, що ці заходи матимуть чисто рекомендаційний характер. Партія може і не прислухатися до рекомендацій виборців. Але принаймні буде з'ясовано ставлення місцевого населення до них та їхніх програм.

Сучасна політика є неефективною без постійної взаємодії з виборцями. Без цього, звичайно, можна досягти ситуативних електоральних успіхів, зокрема, перемогти на виборах. Але для того, щоб забезпечити у подальшому свої позиції, довіру громадян, зрештою зміцнити засади своєї легітимності необхідно постійно комунікувати з виборцями. Інакше втрачаються всі взаємозв'язки, що тягне за собою стан політичної відчуженості. В такому разі народний обранець не зможе мати підтримку цього ж народу. У цьому контексті постає питання технічного забезпечення такої взаємодії. Взагалі вся сучасна політика спирається на широкі комунікації між усіма політичними акторами. Але безпосереднє спілкування у постійно діючому форматі фактично є неможливим. Тому

актуалізуються можливості опосередкованого спілкування. До недавнього часу засобами такої комунікації виступали традиційні механізми: преса, радіо, телебачення. В сучасних умовах науково-технологічний прогрес встановив принципово нові форми для спілкування у постійно діючому режимі. Він зумовив появу нових інформаційно-комунікаційних технологій, які створили якісно нові можливості для сприяння взаємодії між основними політичними акторами. Така взаємодія набула вже багатостороннього характеру.

В сучасне повсякденне життя увійшло таке явище як соціальні мережі, за допомогою яких люди можуть вільно спілкуватися, перебуваючи на відстані. Це вже не просте спілкування, це обмін інформацією, текстовою, аудіо та відео. Для сучасної політики такі можливості мають достатньо значні перспективи. На початкових етапах виборчих кампаній важливо встановити постійно діючі канали комунікацій між їхніми учасниками. Ці канали мають забезпечити постійне спілкування. Всі сторони виборчої кампанії мають бути зацікавлені в їхньому функціонуванні. Ці процеси стають більш відкритими, прозорими а головне, зрозумілими для всіх учасників. Кандидати знатимуть, які вимоги до них висувають виборці. А виборці, у свою чергу, будуть ознайомлені з положеннями виборчих програм, основними намірами кандидатів на владні посади.

На основі сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій досить просто створити он-лайн платформи, на яких можна обговорювати всі події виборчих процесів у режимі реального часу. В рамках цих платформ також можна оцінювати справжні рейтинги кандидатів. Це також важлива проблема. Давно відомо, що опубліковані рейтинги часто виступають окремою виборчою технологією з метою впливу на свідомість виборців. Побачивши такі рейтинги, виборець може змінити свою позицію і потім проголосувати не за того кандидата, за якого збирався віддати голос. А все під впливом рейтингу. Мотивація тут така: той кандидат, якого би я потенційно міг підтримати займає низьке місце в рейтингу. Тому в разі мого голосування за нього може бути втрачений мій голос. Якійсь цікавий виходить розрахунок. Тому виборець

готовий голосувати і напевне проголосує за більш рейтингового кандидата, незалежно від того, подобається він йому чи ні. А рейтинг невідомо ким і як складений. Тому справжні рейтинги можуть вимірюватися тільки в режимі реального часу.

Отже, Україна пройшла тривалий процес розбудови своєї виборчої систем, були апробовані всі існуючі її моделі. Не можна сказати, що вони є абсолютно досконалими чи недосконалими. Всі проблеми, пов'язані з практиками їх реалізації. Згідно Виборчого Кодексу 2019 року остаточним варіантом була обрана пропорційна система із відкритими списками. Формально вона є більш демократичною, оскільки забезпечує справжню можливість вибору не лише між партіями, а й між їхніми конкретними представниками. Виборчі процедури в рамках цієї системи потребують суттєвого вдосконалення, щоб забезпечити повноцінну демократичність, прозорість та ефективність виборів. Щоб їх результати, зокрема, розташування місць у представницьких органах відображали справжнє волевиявлення народу. Для цього потрібно передвиборчу агітацію наповнити реальним змістом, коли виборці спілкуються з кандидатами з приводу їхніх програм. Також варто партіям проводити процедури «праймеріз» з метою кандидатів, які мають реальні шанси на перемогу. Зрештою потрібно встановити канали постійної комунікації виборців з кандидатами. В нинішніх умовах це реально зробити за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Це дасть змогу забезпечити їхнє постійне спілкування в режимі реального часу. Такі механізми мають працювати і після обрання депутатів як засіб контролю за їхньою діяльністю.

ВИСНОВКИ

Електоральна поведінка є комплексом різноманітних форм участі у виборчих процесах і пов'язані не лише з голосуванням, а також взаємодією виборців з іншими учасниками виборчих процесів. В сучасних умовах недостатньо визначити сутність електоральної поведінки, базуючись лише на голосуванні виборців. Сама ця процедура є лише частиною тривалого процесу, в результаті якого виборець визначає своє уподобання під час волевиявлення. У політичній науці розроблено різні підходи, які тлумачать сутність електоральної поведінки. Найстарша з них, соціологічна, пояснює вибір людини її зовнішнім оточенням, теорія раціонального вибору або економічна порівнює виборця з покупцем, який обирає товар (програму), який йому до вподоби, і платить за це гроші (віддає свій голос), теорія мислячого виборця зумовлює його вибір тривалим аналізом попередньої діяльності кандидатів.

Все різноманіття типів електоральної поведінки існує лише в демократичних країнах. У авторитарно-тоталітарних вибори є безальтернативними і проводяться у рамках фактичної відсутності реального вибору. Напрями електоральної поведінки значною мірою зумовлюються зовнішніми обставинами. Серед них найбільше значення має широке і найближче соціальне оточення виборця. Також слід відзначити тип виборчої системи, партійної системи, рівень соціально-економічного розвитку суспільства, традиції попереднього голосування, тип політичної культури. Серед особливостей електоральної поведінки в сучасних умовах слід відзначити електоральний абсентеїзм, коли людина не просто відмовляється брати участь у голосуванні, а й взагалі не цікавиться виборами, а також політичним життям в цілому. Абсентеїзм має різні пояснення. Одне з найпоширеніших зумовлює його кризою представницької моделі демократії у сучасному форматі та розчаруванням в його можливостях представляти інтереси людей в органах влади.

Україна пройшла тривалий процес розбудови своєї виборчої систем, були апробовані всі існуючі її моделі. Не можна сказати, що вони є абсолютно досконалими чи недосконалими. Всі проблеми, пов'язані з практиками їх реалізації. Згідно Виборчого Кодексу 2019 року остаточним варіантом була обрана пропорційна система із відкритими списками. Формально вона є більш демократичною, оскільки забезпечує справжню можливість вибору не лише між партіями, а й між їхніми конкретними представниками. Виборчі процедури в рамках цієї системи потребують суттєвого вдосконалення, щоб забезпечити повноцінну демократичність, прозорість та ефективність виборів. Щоб їх результати, зокрема, розташування місць у представницьких органах відображали справжнє волевиявлення народу. Для цього потрібно передвиборчу агітацію наповнити реальним змістом, коли виборці спілкуються з кандидатами з приводу їхніх програм. Також варто партіям проводити процедури «праймеріз» з метою кандидатів, які мають реальні шанси на перемогу. Зрештою потрібно встановити канали постійної комунікації виборців з кандидатами. В нинішніх умовах це реально зробити за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Це дасть змогу забезпечити їхнє постійне спілкування в режимі реального часу. Такі механізми мають працювати і після обрання депутатів як засіб контролю за їхньою діяльністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богашева Н., Ключковський Ю. Еволюція виборчої системи в Україні. Інститут виборчого права. URL: <http://surl.li/untkn>.
2. Бондарчук В. Виборча реформа в Україні та її вплив на політичний розвиток. Дослідження Європарламенту. URL: <http://surl.li/untko>.
3. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ, 1998. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs.htm>.
4. Виборчий Кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: <https://surl.li/sktxtc>
5. Гапоненко В. А. Демократизація виборчого законодавства: рекомендації ЄС та стан їхнього виконання. Адаптація національного законодавства відповідно до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом: наукова монографія. Київ : Видавничий центр «Кафедра», 2019. С. 195–203.
6. Гапоненко В. А. Система інституційних чинників політичної демократизації в Україні : монографія. Київ : КНЕУ, 2020. 311 с.
7. Гончарук-Чолач Т., Гурик М. і Ковтун І. Електоральна поведінка як особливий «зріз» політичної поведінки. *Політичне життя*. № 2024. С. 71-77.
8. Горбенко Н. Постправа як феномен сучасної політики. *Education and science of today intersectoral issues and development of sciences*. 2021. Vol. 3. С. 23-27.
9. Гоцур О. Соціальні мережі і політичний PR в українських та закордонних виборчих кампаніях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: журналістика*. 2021. №2. 53-57
10. Енніс Д., Ковриженко Д. Можливі наслідки впровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками на виборах народних депутатів. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2014. Т. 30, № 3. С. 58–65.
11. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-18853>
12. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: Доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні. Київ : Ваіте, 2018. 908 с. URL: <http://surl.li/untmv>.

13. Кравець А. Ю. Роль соціальних мереж у політичному процесі: позитивні та негативні наслідки. *Політичне життя*. 2024. № 4. С. 55-60.
14. Крижанівська В. Цифровізація політичної участі: загрози та перспективи. *Грані*. 2021. Т. 24, № 9. С. 82–90. URL: <http://surl.li/uoivh>.
15. Майданник О. О. Перспективи розвитку виборчої системи України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 74–78.
16. Муценко Я. Електоральний абсентеїзм: причини та мотивація. *Регіональні студії*. 2023. № 33. С. 25-29.
17. Науменко О. М. Вплив виборчого процесу на механізми інкорпорації політико-управлінської еліти України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання. Випуск 29. 2020. С. 129–137.
18. Остапець Ю. О. Електоральна поведінка та представництво в органах влади угорської громади Закарпаття. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 113. С. 392-397
19. Панчишин Р. Удосконалення законодавства у сфері призначення та проведення виборів в об'єднаних територіальних громадах. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Т. 269, № 7. С. 139–143. URL: <http://surl.li/untom>.
20. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
21. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.
22. Пономарьова Г. П., Матвейчук А. В. Виборчі системи для проведення місцевих виборів: досвід країн вишеградської групи. *Форум права*. 2018. № 2. С. 115–123.
23. Романюк П. В. Реформування виборчого законодавства: сучасні виклики та перспективи. *Сучасні проблеми виборчого права і методологія його викладання* : тези доп. Міжнар. наук. конф., м. Київ. 2017. С. 228–231.

24. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне Право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.
25. Чи закріплена виборча система в конституціях європейських країн?. Опора. URL: <http://surl.li/untqh>.
26. Шведа Ю. Р. Політичні партії у виборах: теорія та практика виборчої кампанії. Київ : Знання, 2012. 373 с.
27. Шинкаренко О. Маркетингова модель електоральної поведінки: сутність та основні характеристики. *Український соціологічний журнал*. 2013. № 1-2. С. 87-91.
28. Шманатов М. Цифрові технології як фактор впливу на політичні процеси. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна*. 2021. № 40. С. 29–37.
29. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія. Київ : Основи, 1995. 528 с.
30. Янченко А. Соціальні медіа як елемент політичної комунікації. *Політичний менеджмент*. 2023. №1. С. 153-157.
31. Ясінська А. Ю. Поведінка виборців, що не визначилися в електоральних процесах в Україні та європейських країнах (2010–2019) : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 328 с.
32. Berelson B., Lazarsfeld P., McPhee W. *Voting. A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago : University of Chicago Press, 1986. 395 p.
33. Campbell A., Converse Ph., Miler W., Stokes D. *The American Voter*. New York : Willey, 1960. 573 p.
34. Downs A. *An Economic Theory of Democracy*. New York : Harper, 1957. 310 p.
35. Lipset M., Rokkan S. *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignment. Party Systems and Voter Alignments*. New York : Free Press, 1967. 64 p.